

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue Özel Sayı 1 (Ekim/October 2023), s. 1475-1490.
|| Geliş Tarihi-Received: 07.09.2023
|| Kabul Tarihi-Accepted: 11.10.2023
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675
|| DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1356573

Rusya'da Manevi ve Ahlaki Kişilik Eğitimi Politikaları

Policies of Spiritual and Moral Personality Education in Russia

Kubat Ali TOPÇUBAY*

Öz

Bu çalışmada Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitimi politikalarının karakteristik özellikleri incelenmiştir. Nitel araştırma geleneğinde yer alan tek durum desenine göre şekillenen bu araştırma manevi ve ahlaki eğitim alanında nasıl bir politika izlediğini görmek açısından önem arz etmektedir. Ayrıca her dönemde ahlak eğitimi toplumu endişelendiren konular arasında yer almıştır. Günümüz açısından da durum farklı olmadığı için bu konuda karşılaştırmalı eğitim araştırmalarına zemin hazırlayabilecek çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü farklı ülkelerin manevi ve ahlaki eğitim birikimleri gerek yerel gerekse küresel düzlemde sorunların çözümüne ilham kaynağı olabilmektedir.

Doküman incelemesi yöntemi ile ulaşılan sonuçlara göre SSCB sonrası dönemdeki gelişmeler manevi ve ahlaki kişilik eğitimi acil çözülmesi gereken sorun olarak gündeme taşınmıştır. Bu bağlamda devlet politikalarını yansıtan konsept geliştirilmiştir. Söz konusu konsept devletin ahlaki değerlere verdiği önemi anlamak ve gelecekteki eğitim politikalarını şekillendirmek için önemli bir kılavuz niteliğindedir. Ayrıca ulusal eğitim idealini hayata geçirmenin güçlü bir aracıdır. Geliştirilen bu araçla manevi ve ahlaki kişilik eğitimi konusunun eğitimin tüm özneleri ile ortaklaşa çözmek arzusunun mümkün olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din eğitimi, manevi ve ahlaki kişilik eğitimi, Rusya, eğitim politikaları.

Abstract

In this study, the characteristics of the policy of spiritual and moral personality education in Russia are analyzed. This research, which is shaped according to the single case design in the qualitative research tradition, is important in terms of seeing what kind of policy is followed in the field of spiritual and moral education. In addition, moral education has been among the issues that have concerned the society in every period. Since the situation is no different today, there is a need for studies that can prepare the ground for comparative educational research on this subject. Because the spiritual and moral education accumulations of different countries can be a source of inspiration for solving problems both locally and globally.

According to the results obtained through the document analysis method, the developments in the post-USSR period have brought spiritual and moral personality education to the agenda as a problem that needs to be solved urgently. In this context, a concept reflecting state policies was developed. This concept is an important guide for understanding the importance the state attaches to moral values and for shaping future educational policies. It is also a powerful tool for realizing the ideal of national education. With this tool, it is possible to see

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, e-posta: ktopchubaev@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9326-5988.

the desire to solve the issue of spiritual and moral personality education jointly with all subjects of education.

Keywords: religious education, education of spiritual and moral personality, Russia, education policy.

Giriş

Gelecek neslin eğitimi her dönemin önemli konularından olagelmıştır. Bu bağlamda eğitimi iyileştirmek için çeşitli seçenekler araştırılmaktadır. Özellikle posthümanizm ve transhümanizm kavramlarının gündemi meşgul ettiği (Özdemir, 2021, s. 15-37) günümüzde geleneksel ahlaki değerlerin kaybı, ahlaki normların ve kuralların ihlali gibi konuları kapsayan manevi alandaki krizler de dikkat çeken konular arasında yerini almaktadır. Bu durum aynı zamanda geleneksel kültür ile modern kültür arasında bir ikiliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Sultıgova, 2022, s. 3). Modern kültürün daha çok rasyonelliği öne çıkardığı ve buna bağlı olarak eğitimde bilişsel davranışlara odaklandığı, manevi, ahlaki ve kişilik gelişimi göz ardı ettiği yönünde eleştiriler göze çarpmaktadır. Aynı zamanda modern kültürün geleneksel kültürü işlevsizleştirdiği de dile getirilmektedir. Ancak geleneksel kültürün, manevi ve ahlaki eğitiminin önemli bileşeni olduğuna vurgu yapan görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerin “dinden öğrenme” kavramı ile literatüre yansıdığını görmek mümkündür (Aydın, 2012; Hull, 2004). Bu yaklaşımda özellikle bireyin bütüncül bir kişilik gelişimi ve kültürlenmesi açısından geleneksel birikimin önemine vurgu yapılmaktadır. O halde eğitimi iyileştirme arayışlarının sözü edilen kültürlerin öncelikleri arasında denge kurma hususuna odaklanması gerekmektedir. Bu bakımdan gelecek neslin manevi ve ahlaki eğitimi üzerine yapılan çalışmaların önemi büyüktür. Ayrıca toplumda giderek artan dijitalleşme, hızlanan sosyal, maddi ve ahlaki kutuplaşma süreci, insanların sosyal varlığının pragmatikleşmesi, ahlaki değerlerin zayıflaması, büyük ölçekli küresel çevre krizi, tüketim çılgınlığı (Köylü, 2013, s. 81-145) ve diğer birçok nedene bağlantılı olarak manevi ve ahlaki eğitim araştırmaları özel bir önem kazanmaktadır.

İnsanlık tarihi gösterdiği üzere yeni neslin hem zihinsel hem de ruhsal sağlığı tüm toplumların her dönemde endişe kaynakları arasında yerini almıştır. Böylece insanlık endişelerini giderici ve hayatlarında çok önemli gördükleri konuları eğitimin içeriklerine yansıtmışlardır (Altaş, 2022, s. 1). Özellikle gençlerin ruhsal sağlığı konusu günümüzün önemli problemleri arasında gösterilmektedir. Bu sorunun çözümünde manevi ve ahlaki eğitimin katkılarının olabileceği tartışılmaktadır. Ayrıca bu alanda karşılaştırmalı eğitim araştırmalarına zemin hazırlayabilecek çalışmalara da ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim farklı ülkelerin manevi ve ahlaki eğitim birikimleri gerek yerel gerekse küresel düzlemde sorunların çözümüne ilham kaynağı olabilmektedir. Söz konusu ihtiyaç temel alınarak bu çalışmada Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitimi politikalarını karakterize eden özellikleri incelemeye odaklanılmaktadır.

Rusya devleti coğrafi yüzölçümü, toplumsal yapısı ve uzun bir dönem ateist değerleri merkeze alarak gerçekleştirilen eğitim sistemi ile dikkat çekmektedir (Bayov, 2011; Köylü & Turan, 2014; Solovyev, 2021; Vladimirski, 2004). Bu durum Sovyet dönemi sonrası Rusya'da manevi ve ahlaki eğitimin dönüşümünü ilginç hale getirmektedir. Başka bir ifade ile ateist bir birikimden manevi ahlaki eğitim sürecine nasıl geçildi sorusu ilgi odağı haline gelmektedir. Bu çalışma Sovyet dönemi sonrası Rusya'da manevi ve ahlaki eğitim politikalarına odaklanmaktadır. Daha somut bir ifade ile bu çalışma 1990'dan günümüze kadarki dönemde Rusya'da manevi ve ahlaki eğitimin dönüşümü ile sınırlıdır.

Türkiye'deki literatür tarandığında Rusya'da manevi ve ahlaki eğitim üzerinde çalışmaların sınırlılığı dikkat çekmektedir. İncelemelerde bizzat Rusya'da ahlak eğitimine

yönelik çalışmalara rastlanılamamıştır. Manevi eğitim bağlamında ise Rusya'da din eğitimine yönelik çalışmalar yer almaktadır. Kronolojik olarak Rusya'da din eğitimine yönelik çalışmalar incelendiğinde ilk olarak Rusya okullarında din eğitiminin durumunu araştıran çeviri makale ile karşılaşılacaktır. Bu çalışma Sovyet dönemi sonrası eğitim sistemini ele alırken etik sorunların daha fazla göze çarptığını dile getirmektedir. Etik sorunların pek çok nedeni olduğu ifade edilerek, temel iki sebebi öne çıkarılmaktadır. İlk sebep müfredattaki değerlerin daha fazla iyi maaşlı iş bulma aracına dönüşmesi ve buna bağlı olarak az yetenekli öğrencilerin öğretmenliği tercih etmesidir. Bu durum aynı zamanda insan bilimlerinin doğal seleksiyonunu beraberinde getirebilmesidir. İkinci sebep ise yeni ruhsal gerçekliklerin getirdiği zorlukları ortadan kaldıracak adımların sınırlılığıdır. Bu husus da din eğitimi alanındaki belirsizliğe neden olabilmektedir. Çünkü ruhsal gerçekliklere bağlı ortaya çıkan sorunların çözümünde din eğitiminin yeri belirlenememiştir. Din eğitiminin devlet okullarında yer alması konusunda ne devlet ne de aydınlar kararlı tutum sergilememektedir. Böylece çalışmada Rusya'da din eğitimi çerçevesinde var olan durumu karakterize etmek için karmaşık kelimesi tercih edilmiştir. Nitekim çalışmanın sonuçlarına göre Rusya'da düzenli bir din eğitimi şekli bulunmamaktadır. Din eğitimcileri arasında da din eğitiminin nasıl olması gerektiği, okullarda din dersinin yer alıp almaması konusunda bir birlikten söz etmek mümkün gözükmemektedir (Kozyrev, 2005).

Dual'ya (2013) ait diğer bir çalışma Rus Ortodoks Kilisesi'nin eğitim alanındaki girişimlerine odaklanmaktadır. Buna bağlı olarak Rus Ortodoks kilisesinin ülkedeki ideolojik doktrine olan etkisi ele alınmaktadır. Hatta söz konusu doktrinin oluşmasında kilisenin merkezde olduğu ifade edilmektedir. Bunun sonucunda 2012 yılı itibarıyla geleneksel olarak kabul edilen dinlerin okullarda seçmeli ders haline geldiği dile getirilmektedir. Sürecin bu şekilde sonuçlanmasında en belirgin rolü Rus Ortodoks Kilisesi'nin üstlendiği görüşü ön plana çıkarılmaktadır. Bununla birlikte seçmeli din derslerinin konuları tablolar şeklinde betimlenerek, söz konusu derslerin beraberinde getirdiği sorunlar incelenmektedir. Özellikle çokkültürlü Rusya'nın ihtiyaçlarının karşılanmasında din derslerinin yeterlilikleri ve öğretmen yetersizlikleri sorununa vurgu yapılmaktadır. Yine önceki çalışmada olduğu gibi din eğitiminin laik sistemdeki yerinin belirsizliği karşılıklı görüşler ile gözler önüne serilmektedir.

Köylü ve Turan'ın (2014) "Karşılaştırmalı Din Eğitimi" adlı eserinde ele alınan "Rusya'da Din Eğitimi" bölümü söz konusu ülkedeki din eğitimini diğer ülkeler ile karşılaştırarak anlamlandırmak için önemli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya'yı din devlet ilişkilerinde ve din eğitimi açısından ilginç bir ülke olarak tanımlayan bu çalışma aynı zamanda Rusya eğitim sisteminin nasıl olduğuna dair de projeksiyon sunmaktadır. Özellikle geçmiş ve günümüz karşılaştırmaları Rusya'daki dönüşümü anlamak açısından önem arz etmektedir. Ayrıca Rusya'da din eğitiminin tarihsel süreci, okullardaki din öğretimi ile ilgili girişimler ve gelişmeler ortaya konulmaktadır.

Yakın dönem Türkiye literatürü daha çok İslam dini özelinde araştırmalar ile dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Beyler'in (2016) Rusya'daki medreselerin statüsü, fiziksel yapısı, maddî kaynakları, müfredat, görev ve işlevi konularına odaklanmıştır. Bununla birlikte Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yer alan ve Rusya Müslümanları için başlıca dinî eğitim-öğretim kurumu olarak kabul edilen örnek medreseler ele alınmıştır. Yine İslam eğitimi özelinde Şadman'ın (2019) "Rusya Federasyonu Okullarında İslâmî Din Eğitimi" yüksek lisans çalışmasına rastlamak mümkündür. Çalışmanın içeriğinde Rusya'daki İslam ve din eğitiminin tarihsel gelişimi, ülkede bulunan Müslümanların nüfusu, İslami eğitim kurumları, devlet okullarındaki din dersi müfredatı, öğrencilerin sayıları gibi tespitler ele alınmıştır. Ayrıca tezin problemini oluşturan Din Kültürü ve

Seküler Ahlâkın Esasları Dersi İslam Kültürünün Esasları adlı seçmeli ders özelinde incelenmiştir. Söz konusu ders, kitapları ile birlikte incelenerek durum tespiti yapılmaya çalışılmıştır. İbrahim Bey Haydaroglu özelinde incelenen yine bir çalışma (Yusufoğlu, 2019) Rusya'da İslam eğitimine odaklanmıştır. Çalışmada Dağıstan ve Kuzey Kafkasya olmak üzere birçok Rusya halkının manevi kültürünün ve sosyal düşüncesinin gelişiminde oldukça önemli rol oynayan İbrahim Bey Haydaroglu'nun hayatı ve din eğitimi ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. Aynı yazara ait diğer bir çalışma ise Kuzey Kafkasya'daki din eğitiminin oluşum aşamaları ve günümüzde din eğitiminin durumuna değinmektedir (Yusufoğlu, 2020). Yine bu çalışmanın da İslam eğitimi özelinde ele alındığını görmek mümkündür. Bu anlamda İslam dini özelinde Kafkasya'da din eğitime projeksiyon sunması açısından önemli bir çalışmadır. Din eğitimi ile sınırlı kalmadan Rus modernleşmesinin eğitime yansımalarını inceleyen yeni çalışmalardan biri de Acar'ın (2023) ele aldığı çalışmadır. Acar çalışmasında Büyük Petro döneminden Aydınlanma ve Fransız Devrimine kadarki Rus modernleşmesine odaklanmıştır. Böylece Rus modernleşmesinin öncesi ve sonrasının eğitime yansımalarını değerlendirmeye çalışmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye literatüründeki çalışmaların analizi manevi ve ahlaki eğitim konusunun yeterince araştırılmadığını göstermektedir. Bu çalışma özgünlüğünü bahse konu olan boşluğu doldurma çabasından almaktadır.

Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitimi politikalarının karakteristik özelliklerini incelemeyi amaçlayan bu çalışma nitel araştırma geleneğinde yer alan doküman incelemesi yöntemine (Yıldırım & Şimsek, 2006, s. 186-201) göre şekillenmiştir. Araştırma problemi ile yakından ilgili veri kaynağı olarak yararlanılabilecek dökümana ulaşmak bu yöntemin tercih edilmesinde etkili olmuştur. Bahsedilen doküman Rusya mevzuatları çerçevesinde Rusya Eğitim Akademisi tarafından geliştirilen "Rusya Vatandaşının Manevi-Ahlaki Gelişimi ve Kişilik Eğitimi Konsepti"dir. Bu konsept Rusya Federasyonu eğitim standardı çerçevesinde uygulanan önemli normatif belgelerden biridir. Aynı zamanda Rusya devletinin manevi ve ahlaki eğitim konusundaki resmi tutumunu belgelemektedir. Bununla birlikte söz konusu konsept devlet eğitim programının geliştirilmesi ve uygulanması için metodolojik temel teşkil etmektedir. Bu yönüyle Rusya'nın manevi ve ahlaki kişilik eğitimi politikalarını şekillendirmek için kılavuz işlevi görmektedir.

Doküman incelemesi yöntemi ile hareket edilen bu çalışmada ilk olarak "Rusya Vatandaşının Manevi-Ahlaki Gelişimi ve Kişilik Eğitimi Konsepti"ne ulaşılmıştır. Daha sonra ulaşılan belgenin özgünlüğü literatür taraması ve devletin ilgili bakanlıklarının sitelerinde yer alan belgelerle karşılaştırılarak kontrol edilmiştir. Özgünlüğünden emin olduktan sonra dokümanı anlama ve çözümleme aşamasına geçilmiştir. Bu aşamada tündengelim yaklaşımıyla araştırma soruları ile ilgili kısımlar tespit edilmiştir. Son aşamada ise tespit edilen kısımlar araştırmanın amacı çerçevesinde incelenerek detaylandırılmıştır.

Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin temel karakteristik özelliklerini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada ilgili literatürün analizinden hareketle araştırma soruları şu şekilde formüle edilmiştir:

- Rusya için manevi ve ahlaki kişilik eğitimi ne anlam ifade etmektedir?
- Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitimi nasıl temellendirilmiştir?
- Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitimi paydaşlarına ne tür sorumluluklar yüklemektedir?
- Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin amacı ve ilkeleri nelerdir?

1. Rusya'da Manevi ve Ahlaki Kişilik Eğitiminin Anlamı

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) etkisini kaybederek yerini küresel kavramlar ve değerlere bırakması Rusya'yı yeniden yapılanma sürecine zorlamıştır. Bu durum Gorbaçev döneminde "yeniden inşa etme" kavramı ile gündeme gelmiştir. Ancak yeniden inşa çabaları istenilen sonucu getirememiş, SSCB'nin feshi ile sonuçlanmıştır. Pek çok SSCB ülkesi bağımsızlığı ilan etmiş, Rusya Federasyon olarak yeniden yapılandırılmıştır. 1990 ile başlanan bu dönemin ilk 10 yılı çalışmalarda ülkede faaliyet gösteren tüm kurumların yeni döneme hazırlıksız yakalandığı ve bundan dolayı karmaşık bir yol izlediği ifade edilmektedir (Canşen, 2011, s. 79-88; Dualı, 2014, s. 248; Kozyrev, 2005, s. 216; Köylü & Turan, 2014, s. 51-60).

Rusya için hazırlıksız ve karmaşık bir yol izlendiği dönem aynı zamanda Rusya tarihinde ve eğitim sisteminde değer yönelimlerinin değiştiği dönem olarak tanımlanmaktadır. 1990'lı yıllar değişim döneminin belirginliği ile öne çıkar ve değişimin doğası gereği hem olumlu hem de olumsuz gelişmeleri içerisinde barındırmıştır. Özellikle olumsuz gelişmelerin kamu ahlakı, yurttaşlık bilinci, insanların topluma, devlete hukuka ve emeğe karşı tutumları ve insanın insana karşı tutumu üzerinde daha fazla belirginleştiği belirtilmektedir. Nitekim değerlerin değiştiği dönemlerde toplumun manevi birliği bozulabilmektedir. Gençlerin yaşam öncelikleri değişebilmekte, hatta eski neslin değerleri göz ardı edilerek ülkenin geleneksel ahlaki normları ve ahlaki tutumları deforme olabilmektedir. Bu gelişmeler Sovyet ideolojisinin hızla yıkılmasını beraberinde getirdiği dile getirilmektedir. Hatta bahsedilen olumsuz gelişmeler Batılı yaşam biçimlerinin aceleyle kopyalanmasından kaynaklandığı vurgulanmaktadır (Danilyuk vd., 2009, s. 1).

Batı'nın etkisini "eski yeni çatışması", "içte ve dışta kırılmalar" şeklinde kavramlaştıran Canşen, SSCB'nin ortadan kalkması ile başlanan dönemi şu şekilde tasvir etmektedir: "1991'den beri Batı medyası Rus kültürünün temelden değişimi konusunda oldukça etkili olmuştur. Bu yeni medya kültürünün sosyal ve dilsel boyutları, yerli kültüre yabancı bir şekilde onu aşındırmış ve toplumun büyük bir kesimi için kültürel bir vakum görevi görmüştür. Tarihleri boyunca çoğunlukla izole olmuş Rusların kültürel olarak kafaları karışmış ve sonuç olarak yollarını şaşırılmışlardır. Halkın çoğunluğu Sovyet geçmişi romantize etmeye başlamış ve güncel durumun yarattığı sinir bozukluğuyla bağlantılı olarak geçmişe özlem duymaya başlamışlardır" (Canşen, 2011, s. 82). Bununla birlikte genç neslin yeni düzene daha hızlı uyum sağladıkları, özellikle daha pragmatik ve tüketim eğilimli tutumlara yöneldikleri, hatta Batı'da yaşamayı arzuladıkları ifade edilmektedir. Yine gençler arasında suç örgütlerinin yaygınlaşması, buna bağlı olarak suç oranının artması, rüşvetçilik, aşırı sağcılığa bağlı yabancı düşmanlığı gibi sorunlar yeni dönemde devletin düşünmesi gereken en önemli konular arasında yerini almıştır (Canşen, 2011).

Yukarıda bahsedilen gelişmeler Rusya'nın eğitime yaklaşımını yeniden gözden geçirmesini zorunlu kılmıştır. Buna göre eğitim Rus toplumunu manevi ve ahlaki açıdan sağlamlaştırma, dış ve iç zorluklar karşısında birliği sağlama, sosyal dayanışmayı güçlendirme, bireylerin yaşama, yurttaşlara, topluma, devlete, ülkelerinin bugününe ve geleceğine olan güven düzeylerini artırma hususunda kilit bir rol oynayan araç olarak değerlendirilmiştir. Yeni dönemde Rusya okullarının toplumunun sosyo-kültürel modernleşmesini sağlayan en önemli faktör haline gelmesi gerektiği vurgulanmıştır. Nitekim Rusya vatandaşları tarafından bilinçli olarak kabul edilen ilke ve yaşam kurallarının eksikliği hissedilmeye başlanmış, doğru ve yapıcı sosyal davranış ve yaşam kılavuzlarının seçimi konularında bir anlaşma ihtiyacı hasıl olmuştur. Ancak mevzuatlarda yaşam kuralları, sosyal normlar ve öncelikler belirlenmesine rağmen,

Rusya vatandaşlarını tarihi, kültürel ve sosyal topluluk halinde birleştiren değerlere yönlendirici kılavuzun eksikliği ortaya çıkmıştır (Aniskin & Şatrova, 2018; Danilyuk vd., 2009, s. 2).

Bu durum ülkede manevi ve ahlaki kişilik eğitimi yönünde yeni bir kılavuz geliştirilmesini gündeme getirmiştir. Manevi eğitim bağlamında din eğitiminin laik eğitim sisteminde yer alması konusu karşılıklı tartışmalara sahne olmuş ve bu yönde somut adım atılamamıştır. 2007 ve 2008 yıllarında devlet başkanının Rusya Federasyonu Federal Meclisi'ne gönderdiği mesajlar ile bu tartışmalar farklı bir eğilime dönüşmüştür. Bu mesajlara göre Rusya halkının manevi birliği ve toplumu birleştiren ahlaki değerler, siyasi ve ekonomik istikrar kadar önemli bir kalkınma faktörüdür. Bir toplum ancak ortak ahlaki kurallar sistemine sahip olduğunda, ana diline, kendine özgü kültürüne ve kendine özgü kültürel mirasına, ecdadının anılarına saygı duyduğunda ulusal görevleri yerine getirebilir ve sorunlarını çözebilir. Ülkenin birliğini ve egemenliğini güçlendirmenin temeli ulusal zenginliği geliştirmektir. Ulusal zenginlikten yoksun değerler günlük yaşama, ekonomik ve siyasi ilişkilerine hizmet edemez (Aniskin & Şatrova, 2018; Jukova, 2011; Maslennikova, 2013). Buna bağlı olarak manevi ve ahlaki kişilik eğitimi Rusya Eğitim Akademisi düzeyinde ele alınmaya başlamıştır. Böylece akademi üyeleri toplumdaki yaşam gerçekleriyle özel bir ilgisi olan ulusal öneme sahip, yeni bir kılavuz niteliğinde konsept/normatif belge geliştirmiştir (Mironov, 2014). Rusya Eğitim Akademisinin Danilyuk, Kondakov ve Tişkov gibi önemli üyeleri tarafından 2009'da geliştirilen söz konusu konsepti SSCB sonrası devletin manevi ve ahlaki eğitimi hayata geçirmeye yönelik ilk girişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda bu konsept mevzuatlarda belirlenen norm ve kuralların işlevselliğini arttırmaya yönelik çabalardan biridir.

Kılavuz niteliğinde geliştirilen konsept incelendiğinde manevi ve ahlaki kişilik eğitimi Rusya'nın ulusal eğitim idealine ulaşma araçlarından biridir. Çünkü değerler ailede başlayarak, birçok informal ve kitlesel enformasyon alanlarda gelişmektedir. Ancak bireyin sistematik, tutarlı ve derin manevi ve ahlaki gelişimi ve eğitimi, okul yaşamı ile sağlanan genel eğitim alanında gerçekleşmektedir. Ayrıca okul çağındaki bir çocuk, duygu, değer, yurttaşlık eğitimi, manevi ve ahlaki gelişim açısından en yatkın dönemdedir. Aynı zamanda, yaşamın bu dönemindeki gelişim ve eğitim eksikliklerinin daha sonraki yıllarda telafi edilmesi zordur. Dolayısıyla okullar bireyin sadece entelektüel yönü ile sınırlı kalmamalı, aynı zamanda manevi ve kültürel yaşamına da odaklanması gerekmektedir. Başka bir ifade ile günümüz Rusya okulları sosyo-kültürel modernleşmenin en önemli faktörü haline gelmelidir. Bu bakımdan tüm Rusyalı vatandaşların yaşantı geçirdiği tek sosyal kurum olan okullarda manevi ve ahlaki kişilik eğitimi önem arz etmektedir (Danilyuk vd., 2010). Bu yönüyle Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitimi düşünür İlyin'in görüşleri ile de ilişkilendirilmektedir (Zalutskaya & Panina, 2015, s. 38). İlyin'e göre eğitimde en önemli şey çocuğun ruhen uyandırılmasıdır. Çocuğa gelecekteki zorluklar karşısında, şimdiden hayatın tehlikeleri ve cazibeleri karşısında kendi ruhundaki güç ve rahatlık kaynağını gösterebilmektir. Onun ruhunu eğitmek gerekir, çünkü kendisine içten saygı duyabilecek ve ruhani haysiyetini ve özgürlüğünü savunabilecek geleceğin galibi ancak manevi eğitimi ile gerçekleşebilmektedir. Aksi takdirde manevi kişilik modern Satanizmin tüm ayartmalarının ve baştan çıkarmalarının önünde güçsüz kalacaktır (İlyin, 1996, s. 156).

Manevi ve ahlaki kişilik eğitimi bağlamında bir taraftan okulun önemi vurgulanırken diğer taraftan maneviyatın toplumsal yaşamın en önemli bileşeni olduğuna vurgu yapılmaktadır. Hatta manevi gelişim olmadan devletin yıkılma, kültürün yok olma tehlikeleri ile karşı karşıya kalabileceği, bilim ve teknik ilerlemelerin işe

yaramaz hale gelebileceği ifade edilmektedir. Bu yönüyle manevi ve ahlaki eğitim kişiliğin özünü oluşturan bir süreçtir. Çünkü manevi ve ahlaki gelişim kişinin dünyayla ilişki biçimlerini, etik ve estetik gelişimini, yurttaşlık konumunu, vatanseverlik duygularını, ülkesine ve halkına olan sevgisini, duygusal ve zihinsel durumunu olumlu yönde etkileme potansiyeli vardır. Ayrıca güçlü bir aile, sağlıklı bir toplum ve güçlü bir devlet inşa etmek ancak manevi ve ahlaki değerlerle yetişmiş, yurttaş bakış açısına sahip bir kişi ile mümkün olabilmektedir. Zira ahlaki kuralları öğrenmiş ve manevi gelişim yolunu seçmiş bir birey toplumun tam teşekküllü bir üyesi sayılabilmektedir (Danilyuk vd., 2009; Zalutskaya & Panina, 2015).

Görüldüğü üzere 1990'lı yıllar Rusya için dönüşümün belirgin olarak yaşandığı dönem olarak dikkat çekmiştir. Özellikle 1990 ile başlayan ilk yirmi sene bireylerin özgürce kendi kaderlerini tayin etme ve bireysel gelişimini gerçekleştirme sürecinde ahlaki değerlerden, ulusal geleneklerden ve topluma karşı yükümlülüklerden arınmış bir birey ideali olduğu dile getirilmiştir (Jukova, 2011, s. 169). Bu durum devletin üzerinde düşünmesi ve çözümler üretmesi gereken en önemli konu haline gelmiştir. Ayrıca toplumda yaygınlaşan manevi ve geleneksel değerlerden arınmış birey idealinin sadece yasa metinleri ve mevzuatlarla ile çözülemeyeceği de deneyimlenmiştir. Bu bağlamda ulusal eğitim ideali oluşturularak söz konusu sorunu okullar aracılığıyla çözüme yoluna gidilmiştir. Ancak sorunun çözümünün sadece okullar ile sınırlı tutulmaması gerektiği, tüm paydaşların işlevsel olarak sürece katılmaları hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda eğitim akademisi tarafından manevi ve ahlaki kişilik eğitimi konsepti geliştirilerek atılacak adımlar somutlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle söz konusu konsept, manevi ve ahlaki kişilik eğitimi uygulamalarında metodolojik bir temeldir. Aynı zamanda aile, kamu kuruluşları, dini dernekler, kültür ve spor kuruluşları, medya gibi genel eğitimin özneleri arasında etkileşimi sağlayan normatif bir yönerge niteliğini taşımaktadır. Bu etkileşimin amacı ise öğrencilerin manevi ve ahlaki gelişimi ve eğitimi için ortak koşullar sağlamaktır.

2. Ulusal Eğitim İdeali ve Manevi-Ahlaki Kişilik Eğitimi İlişkisi

Ulusal eğitim ideali ile manevi-ahlaki kişilik eğitimi ilişkisi kurmadan önce mevzuatlar bağlamında bazı kavramları açıklığa kavuşturmakta yarar vardır. Bu kavramlardan biri eğitim kavramıdır. Rusya anayasası ve eğitim kanunu çerçevesinde geliştirilen manevi-ahlaki kişilik eğitimi konseptine göre eğitim, öğrenciyi bir birey ve vatandaş olarak geliştirmeye, toplumun değerlerini, ahlaki tutumlarını ve ahlaki normlarını öğrenmeye ve benimsemeye yönelik pedagojik olarak organize edilmiş amaçlı bir süreç şeklinde tanımlanmaktadır (Danilyuk vd., 2009, s. 4). Eğitim kanunu çerçevesinde eğitim kavramı incelendiğinde Rusçada "obrazovanie", "vospitanie" ve "obuçenie" şeklinde üç farklı kavram kullanıldığını görmek mümkündür. Bu kavramların ortak ve farklı yönleri bulunmakla birlikte özellikle manevi ve ahlaki kişilik eğitimi için "vospitanie" kavramı tercih edilmektedir. Söz konusu kanuna göre "vopitanie"/eğitim "bireyin, ailenin, toplumun ve devletin çıkarları doğrultusunda toplumda kabul gören sosyo-kültürel, manevi ve ahlaki değerler ile davranış kuralları ve normları temelinde kişiliğin geliştirilmesini, kendi kaderini tayin etme koşullarının yaratılmasını ve öğrencinin sosyalleşmesini amaçlayan bir faaliyettir (Zakon ob Obrazovanii RF, 2012).

Diğer önemli kavram ise manevi ve ahlaki gelişim kavramıdır. Söz konusu kavram sosyalleşme sürecinde bireyin değer ve anlam alanının sürekli olarak genişletilmesi ve güçlendirilmesi, bireyin geleneksel ahlaki normlar ve ahlaki idealler temelinde kendine, diğer insanlara, topluma, devlete, vatanına, dünyaya karşı tutumunu değerlendirme ve bilinçli olarak inşa etme yeteneğinin geliştirilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Danilyuk vd., 2009, s. 5).

Yine ulusal eğitim ideali bağlamında ele alınması gereken kavramlardan biri temel ulusal değerler kavramıdır. Bu kavramın anlam muhtevası Rusya Federasyonu'nun çok uluslu halkının kültürel, ailevi, sosyo-tarihsel ve dini geleneklerinde var olan, nesilden nesile aktarılan, modern koşullarda da ülkenin gelişmesine vesile olan temel ahlaki değerleri ve öncelikli ahlaki tutumları kapsamaktadır. Buna bağlı olarak tanımlanan Rusya vatandaşının manevi ve ahlaki kişilik eğitimi kavramı ise temel ulusal değerlerin öğrenciler tarafından özümsemesi ve kabul edilmesi için pedagojik olarak organize edilmiş bir süreç şeklinde ifade edilmektedir. Bu değerlerin taşıyıcıları ise devlet, aile, kültürel ve bölgesel topluluklar, geleneksel din mensupları, Rusya Federasyonu'nun çok uluslu halkı ve dünya toplumu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca başta Rus Ortodoksluğu olmak üzere Hristiyan, İslam, Yahudi ve Budizm dinler geleneksel din kategorisinde değerlendirilmiş, bu dinleri temsil eden kurumlarla işbirliği vurgulanmıştır (Danilyuk vd., 2009, s. 5).

Ulusal eğitim ideali kavramına gelince bahse konu olan kavram eğitimin en yüksek hedefi olarak tarif edilmektedir. En yüksek eğitim hedefi ise ulusal yaşamın ana aktörleri olan devlet, aile, okul, siyasi partiler, dini dernekler ve gönüllü kuruluşların ortak olarak yetiştirmek istediği ideal insandır. Tüm eğitim paydaşları tarafından ideali kurulan vatandaş ise şu şekilde tanımlanmaktadır: "Ülke kaderini kendi kaderi olarak kabul eden, ülkesinin bugünü ve geleceği için sorumluluk bilincine sahip, Rusya Federasyonu'nun çok uluslu halkının manevi ve kültürel geleneklerine kök salmış, yüksek ahlaklı, üretken ve yetkin bir Rusya vatandaşdır" (Danilyuk vd., 2009, s. 6, 2010, s. 9). Bu ideal sadece güncel ihtiyaçlar doğrultusunda geliştirilen geçici hedefler değildir. Eğitim idealleri geçmiş ve bugünün süzgeci ile oluşan öncelikleri inşa etmeye çalışmaktadır. Böylece eğitim sosyo-kültürel koşullarda öneme sahip olan bireyi yetiştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan Rusya'nın ulusal eğitim ideali ele alındığında üç ana dönemin önceliklerini dikkate alarak ulusal eğitim idealini inşa ettiğini görmek mümkündür. Rusya için belirleyici olan dönemlerin önceliklerinin tespiti ulusal eğitim ideali ve manevi-ahlaki kişilik eğitiminin ilişkisini ortaya koymak açısından da önemlidir.

Bu ilişkini ortaya koymak için ilk olarak Orta çağ Rusya'sında eğitim ideali nedir sorusunu cevaplandırmak gerekir. Söz konusu dönemin eğitim idealinin dinde kök aldığı, özellikle Ortodoks Hristiyanlığı ve İsa Mesih'in imgesi belirleyici olmuştur. Ortodoks Kilisesi dini ve ahlaki eğitim alanında aileyi, halkı ve devlet faaliyetlerini ortak amaçta birleştirmiştir. Ortodoks inancı, halkın manevi birliğini sağlayan önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Toprakların sürekli genişlemesi ülkenin bütünlüğünü korumak için onur, sadakat, özverili olma, hizmet, sevgi gibi ortak ahlaki kurallar, değerler ve yaşamın anlamlarını merkeze alan eğitim sistemini gerekli kılmıştır. Ortodoksluk sadece etnik Rusları değil, Ortodoksluğu kabul eden tüm Rus halkını tek bir ulus olarak birleştirmiştir. Bu nedenle Rus topraklarının savunulması Ortodoksluğun savunulmasıyla eş tutulmuştur. Bunun sonucunda Kutsal Ortodoks Rusya imajı ve özbilinci ortaya çıkmıştır (Danilyuk vd., 2009).

Rusya açısından Ortodoks kilisesinin ayrıcalığı Türkiye'deki çalışmalara da yansımış durumdadır (Dualı, 2014; Köylü & Turan, 2014, s. 51-82). Hatta bu ayrıcalık devlet din ilişkilerinde Rusya'ya özgü karmaşık bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Rusya'da din devlet ilişkileri ne tarafgir ne katı ayrışmacı ne yapısal çoğulcu yaklaşım kapsamında değerlendirilebilmektedir (Köylü & Turan, 2014, s. 59). Ortodoks bağlamında tarafgir olarak öne çıkarken, geleneksel olarak tanımlanmayan dinler açısından katı ayrışmacı, yine geleneksel dinler bağlamında yapısal çoğulcu izlenimi verebilmektedir. Ortodoks kilisesine yönelik ayrıcalık manevi ve ahlaki kişilik eğitiminde de kendini gösterebilmektedir. Ulusal eğitim ideallerine yönelik Rusya genelinde konferanslar

düzenlenmiştir. O konferanslardan biri "Ahlaki ve Manevi Değerlerinin Oluşturulması Bağlamında Yeni Neslin Eğitim Standartları" konferansı olmuştur. Bu konferans Rusya Eğitim ve Bilim Bakanlığı Hizmetiçi Eğitim Akademisi, Eğitim Akademisi ve Ortodoks Kilisesinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Konferans sonunda kabul edilen karar ile genel eğitim kurumlarında okuyan çocuklara, eğitim alanındaki devlet politikası ilkelerine ve genel eğitimin hedeflerine aykırı olmayan dini gelenekleri ve kültürleri öğrencinin ailesinde kabul gören manevi ve ahlaki değerleri sistematik olarak tanıtılabilme imkanı doğmuştur. Buna karar bağlamında geleneksel dinleri ve seküler etik konuları ayrı ayrı modül şeklinde oluşturulan "Din Kültürünü ve Seküler Etik" dersi okullarda okutulmaya başlamıştır. Böylece söz konusu ders manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin temel aracı haline gelmiştir (Dualı, 2013; Harisova, 2016; Jukova, 2011; Şadman, 2019; Zalutskaya & Panina, 2015).

Rusya tarihinde önemli dönemlerden biri 18. yüzyılda Rusya'nın imparatorluk haline gelmesidir. Bu dönemde devlet iktidarı merkezileşerek güç imparatorun elinde toplanmıştır. Daha önceki dönemden farklı olarak devlet, kilisenin üzerine çıkarılmıştır. Bu durum doğal olarak yeni bir eğitim idealinin formüle edilmesini beraberinde getirmiştir. Buna göre eğitim ideali "devlet adamı" ve "Çar'a ve vatana hizmet" kavramları etrafında gelişmiştir. Eğitim sistemi, devlet ihtiyaçları için profesyonel personel yetiştirme görevine yönelmiştir. Böylece İmparatorluk Rusya'sı, devlete ve vatana yararlı bir vatandaş idealiyle karakterize edilmiştir (Danilyuk vd., 2009). Bu ideal Rusya'nın geçmişinde iz bırakmış örnek şahsiyetlerin görüşleri çerçevesinde daha çok tarih ve edebiyat dersleri aracılığıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece Rusya halkının tarihsel deneyimleri ve örnek şahsiyetlerinin eserlerinin manevi değerlerin oluşumunda etkili olabileceği düşünülmüştür (Zalutskaya & Panina, 2015).

SSCB dönemi ise farklı bir dünya görüşüyle dünyayı kendi üzerine çeken dönemlerden olmuştur. Sovyet döneminde devlet, vatandaş ve onun özel yaşamı üzerindeki gücü ile dikkat çekmiştir. Kilisenin kamusal ve özel yaşam üzerindeki etkisini ortadan kaldırarak dini bilinç bastırılmaya çalışılmıştır. Hatta devlet kendisini yeni evrensel kilise olduğunu iddia etmeye başlamıştır. Hayatın anlamı komünizme olan inanca ve komünist partiye hizmete indirgenmiştir (Köylü & Turan, 2014, s. 55). Bu anlayışla yeni bir pedagojik ideal gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre kapsamlı kişilik eğitimi, kitlesel vatanseverlik, ülkeleri ve halklarının geleceği için kendini feda etmeye kadar varan kahramanca hizmet, idealler adına maddiyattan vazgeçme gibi eğitim idealleri geliştirilmiştir (Babataev, 2003; Bazarkulov, 2003). O dönemin eğitim idealleri Rusya tarihinde belli başlı bir birikim ve manevi kültür bırakmıştır. Dolayısıyla bu birikimin eğitim sistemine entegre edilmesi gündeme gelmiştir. Bunun sonucunda modern okulların eğitim faaliyetlerinin içeriğine seküler etik bilgisini dahil etme ihtiyacı hasıl olmuştur. Bu ihtiyaç "Din Kültürünün Temelleri ve Seküler Etik" dersinin "Seküler Etik" modülü ile karşılanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu modülün bir yandan ulusal kimlik oluşumunda önemi vurgulanırken, diğer yandan da çok uluslu bir devlette dine inananlar ve inanmayanlar arası hoşgörü kültürüne katkı sağlaması beklenmektedir. Seküler etik modülü etiğin özü ve tarihi, ahlaki normlar, farklı yaşam koşullarında olası davranış modelleri hakkında bilinç oluşturmaya çalışılmaktadır. Böylece öğrencilerin seküler etiğin temelleri hakkında fikirlerin oluşumu, Rusya tarihi ve insanlık kültüründe etiğin rolü gibi konularda bilgi sahibi olmaya olanak sağlanmaktadır. Ayrıca modern dünyada dini ve dini olmayan yaşam çeşitliliğini fark etme zorunluluğu öne çıkarılmaktadır. Bunun yanında seküler etik modülü öğrencilerin kendi eylemlerinin ahlaki bileşenini daha objektif bir şekilde değerlendirmelerine yardımcı olma amacını gütmektedir (Eryomina, 2014, s. 4-6).

Rusya tarihinde bahsedilen dönemlerdeki eğitim idealleri Rusya'nın gerçeklikleri olarak önem arz etmektedir. Modern eğitim idealleri gerçekleştirilirken geçmişin birikimlerinin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Zira SSCB sonrası dönemde söz konusu birikimlerden arındırılan bir idealin ortaya çıktığı, bu ideallerin ülkenin istikbalini olumsuz etkilediği dile getirilmektedir. Özellikle manevi-ahlaki kişilik eğitimi için özel çabaların temelinde Rusya'nın geleneksel birikimini kazandırma arayışları yatmaktadır. Bu bağlamda modern ulusal eğitim idealinin geçmiş dönem eğitim idealleri ile ilişkilendirilerek gelişmesi savunulmaktadır. Ayrıca geçmiş ile gelecek ilişkisinin sürekliliği önem arz eden husus olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte manevi-ahlaki kişilik eğitimi hususunun mevzuatlar çerçevesinde yapılması gerektiği de belirtilmektedir. Zira manevi eğitim kavramı din eğitimi sürecini de kapsamaktadır. Özellikle başta Ortodoksluk olmak üzere Rusya açısından geleneksel din olarak tanımlanan dinlerin öğretimi manevi eğitimin ayrılmaz parçası olarak görülmektedir. Geleneksel din mensuplarını temsil eden sivil toplum kuruluşları ile işbirliği de önerilmektedir. Ulusal eğitim ideali bağlamında önemli hususlardan biri de ülkenin dahili ve harici zorluklarını dikkate alması gerektiğidir (Danilyuk vd., 2009). Bu yönüyle genelde ulusal eğitim ideali özelde ise manevi-ahlaki kişilik eğitimi dinamiklik arz eden, sürekli geliştirilmesi gereken bir süreçtir.

Tüm dönemlerdeki eğitim idealleri ve mevzuatlar dikkate alındığında günümüz Rusya Federasyonu'nda eğitim sisteminin ulusal önceliği veya en önemli ulusal görevlerinden birinin çok uluslu ulusal kültür geliştirmek olduğunu söylemek mümkündür. Başka bir ifade ile Rus toplumunun manevi ve ahlaki konsolidasyonunu gerçekleştirmeye çalışmaktır. Bu görevi Rusya halkının yaşam kalitesini, emeğini ve üretkenliğini geliştirme görevleri izlemektedir. Söz konusu görevleri yerine getirebilmek için maneviyatı, ahlakı, sivil dayanışmayı güçlendirmeye yönelik eğitimler önem arz etmektedir. Çünkü güçlü bir devlet maneviyatı, ahlakı ve sivil dayanışması yüksek bireyler ile inşa edilebilmektedir. Dolayısıyla genel eğitim faaliyetleri ahlakı ve sivil dayanışması yüksek bireyleri yetiştirmeye yönelmesi gerekmektedir. Ancak bu yönelim sadece okullar ile sınırlı değildir, eğitim alanının aile, kamu kuruluşları, dini dernekler, kültür ve spor kuruluşları, medya gibi tüm öznelerini de ilgilendirmektedir.

3. Manevi ve Ahlaki Kişilik Eğitiminin Amacı

Modern ulusal eğitimin en önemli hedefi yüksek ahlaklı, sorumlu, üretken, proaktif, yetkin bir vatandaş yetiştirmektir. Aynı zamanda bu hedef toplumun ve devletin öncelikli görevlerinden biri olarak ifade edilmektedir. Belirlenen hedefler devlet ve toplumun sağladığı sosyal ve pedagojik desteklere bağlı olarak gerçekleşebilmektedir. Bu bakımdan manevi gelişimini tamamlamış, yüksek ahlaklı ve kişilikli bireyler yetiştirmek devletin hem amacı hem de görevi sayılmaktadır. Bu hedef ve görevin gerçekleşmesinde önemli bir rol alan manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin amacı kişisel gelişim, sosyal ilişki ve devlete yönelik sorumluluk yönünden üç kategoride değerlendirildiğini görmek mümkündür.

Kişisel gelişim bağlamında hem manevi hem de ahlaki gelişim bir yetenek olarak değerlendirilmektedir. Buna ilave olarak kendini değerlendirme, hayatının anlamını anlama ve bireysel sorumluluk alma gibi hususlar söz konusu yeteneğin bileşeni olarak ele alınmaktadır. Bu yeteneğin geliştirilmesi yoluyla bireyin kişisel gelişimine katkı sağlanması düşünülmektedir. Bununla birlikte bireylerin gerek mesleki hayatta gerekse günlük yaşamda evrensel manevi ve ahlaki tutum geliştirme potansiyellerini geliştirme amaçlanmaktadır. Yine özgür bilinç, irade ve manevi ulusal geleneklere dayalı ahlakın güçlendirilmesi, bireyin vicdanına uygun hareket etme konusundaki iç tutumu geliştirme gibi hususlar da kişisel gelişim açısından katkı sağlayıcı amaçlar olarak ifade

edilmektedir. İyi-kötü, uygun-kabul edilemez kavramları üzerinde muhakeme yeteneklerini destekleme, manevi ve ahlaki özbilinç, özdenetim, eylemleri ahlaki açıdan değerlendirme gibi potansiyelleri geliştirme amaçları da kişisel gelişim açısından destekleyici unsurlar olarak zikredilmektedir. Ulusal manevi değerleri değerlendirebilme, zorlukların üstesinden gelebilme, bireylerin manevi güvenliğini tehdit eden eylemlere karşı koyabilme, ahlaki sağlığına ve manevi güvenliğine yönelik tehditle başa çıkabilme becerilerini geliştirme amaçları ise dikkat çeken unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Rusya'ya olan inancın güçlendirme geçmiş, şimdiki ve gelecek nesillerin önünde vatanına olan sorumluluk duygusunu geliştirme amaçlarını görmek mümkündür (Danilyuk vd., 2009, s. 7).

Kişisel gelişime katkı yönünden aile ile eğitim kurumlarının işbirliği ön plana çıkarılmaktadır. Nitekim aile ile başlayan manevi ve ahlaki gelişim süreci ailem, ana dilim, doğduğum ev, doğduğum köy/mahalle, ilçe, il, bölge ve ana vatanım şeklinde yakından uzağa doğru ilerleyerek pekişmektedir. Bir çocuğun yaşamının ilk yıllarından itibaren öğrendiği aile değerleri kalıcı bir öneme sahip olduğu için göz ardı edilmemesi gereken husus olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında aile içi ilişkiler toplumdaki ilişkilere yansıtıldığından bireyin sivil davranışlarının temeli ailede oluşmaktadır. Ailelerin bahsedilen anlayışlar çerçevesinde eğitim kurumlarına yardımcı olması ve işbirliği yapması gerektiği ifade edilmektedir (Danilyuk vd., 2009, s. 9-10).

Sosyal ilişkilere katkı yönünden manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin iyi gelişmiş bir vatanserlik ve sivil dayanışma duygusu besleme amacını güttüğünü görmek mümkündür. Bu bağlamda söz konusu eğitimin ulusal ahlaki değerlerin kabulüne ve kendini Rusya vatandaşı olarak gerçekleştirme hususuna katkı sağlaması beklenmektedir. Aynı zamanda vatandaşların dış ve iç zorluklara dayanışma içinde direnmeye hazır olması da sosyal ilişkiler bağlamında gerçekleştirilmesi gereken amaç olarak yerini almıştır. Yine bu alanda vatan aidiyetinin birincil temeli olarak ailenin koşulsuz değerinin farkına varma, etnik gruplar arası barış ve uyumun sürdürülmesine katkı sağlama, kanunlara bilinçli bağlılık aracılığıyla kamu düzenini sağlama, nesillerin manevi, kültürel ve sosyal devamlılığı sürdürme gibi amaçlar manevi ve ahlaki eğitimin belirleyici unsurları olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda Rus kimliği ve kültürü, kökleri Rusya'nın çok uluslu halkının kültürlerini oluşturan ulu bir ağacın gövdesine benzetilmektedir. Dolayısıyla Rusya vatandaşının manevi ve ahlaki gelişiminin daha yüksek bir aşaması, Rusya Federasyonu'nun çok uluslu halkının kültürünü ve manevi geleneklerini benimsemesi olarak ifade edilmektedir. Yine yurttaşlık bilincinin gelişiminde önemli bir aşamasının, kişinin kökeni ve ilk sosyalleşmesi itibarıyla ait olduğu etno-kültürel geleneklere kök salması olduğu dile getirilmektedir (Danilyuk vd., 2009, s. 8-10).

Manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin kamusal hayata aktif ve sorumlu katılım motivasyonunu geliştirme, hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik bir federal devleti güçlendirme, vatandaşlara, kamu kuruluşlarına, devlet kurumlarına olan güveni arttırma, ülkeyi modernleştirmeye yönelik çabaları arttırma, ulusal güvenliği güçlendirme gibi amaçlar ile vatandaşın devlete yönelik sorumluluklarına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu amaçlar daha çok Rusya vatandaşı kimliğinin oluşturulmasında öne çıkmaktadır. Rusya vatandaşı/yurttaşı kimliği ise manevi ve ahlaki gelişim sürecinin, yurttaşlık ve vatanserlik eğitiminin en yüksek aşaması olarak belirtilmektedir. Bahsedilen amaçları gerçekleştiren bir Rusya vatandaşı, kişisel gelişimini olgunlaştıran, devletiyle bilinçli ilişki kuran, ülkesinin çok uluslu halkının kültürel zenginliklerine hakim olan, Rusya'nın önceliklerinin, birlik ve beraberliklerinin farkına varan kişi olarak tanımlanmaktadır (Danilyuk vd., 2009, s. 8-10).

Üç ana kategoride belirlenen manevi ve ahlaki eğitimin amaçları ülke paydaşlarına yön vermeye çalışmasına rağmen daha fazla eleştirilere maruz kalan kısım olarak dikkat çekmektedir. Bu anlamda amaçlardan hareketle hangi özelliklerin zorunlu ve öncelikli olarak bulunması gerektiği konusunda netlik olmadığı ileri sürülmektedir. Ayrıca iyileştirmeler hakkında ikna edici fikirlere yer vermediği de eleştiriler arasındadır. Hatta amaçların işlevselliğini arttırma konusundaki eksikliklerin manevi ve ahlaki kişilik eğitimi konseptini hazırlayanların eğitim alanındaki temel sorunlara ilişkin yetersiz farkındalıklarından kaynaklandığı iddia edilmektedir. Önerilen kavram daha ziyade, ancak bir dizi soruna somut çözümler sunmamaktadır. Bu eleştirilerden hareketle konseptin eksikliklerini giderici stratejilerin geliştirilmesi gerektiği tartışılmaktadır. Geliştirilecek stratejilerin eylem planı çerçevesinde geleceğe yönelik somut pedagojik adımları barındırması gerektiği savunulmaktadır (Maslennikova, 2013; Mironov, 2014; Zalutskaya & Panina, 2015).

4. Manevi ve Ahlaki Kişilik Eğitiminin İlkeleri

Rusya'da manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin yukarıda da belirtildiği üzere, tarihsel ve kültürel faktörlerle şekillenmiş karma bir özellik taşıdığını görmek mümkündür. Bununla birlikte kültürel ve tarihsel deneyimleri ile manevi ve ahlaki değerlerin oluşumunda etkili olmak istemektedir. Bu bağlamda okullarda manevi ve ahlaki eğitimi teşvik etmeye çalışmaktadır. Aynı zamanda manevi ve ahlaki kişilik gelişimi için tüm vatandaşların etkililiğini arttırma gayreti içerisinde. Özellikle dini ve kültürel çeşitliliğe saygı gösteren bir yaklaşımla toplumsal sorumluluk, yardımlaşma ve insan hakları gibi konularda farkındalık yaratmaya çalışmaktadır. Bu sürecin verimli olması için bazı temel ilkelere göre hareket edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Söz konusu temel ilkeler eğiticinin ahlaki örnekliliği, sosyo-pedagojik ortaklık, bireysel-kişisel gelişim, manevi ve ahlaki kişilik eğitimi programlarının bütünlüğü, eğitime yönelik toplumsal talep şeklinde tanımlanmaktadır.

Eğiticinin ahlaki örnekliliği ilkesinde her okulun değerinin öğretmen değerine eşit olduğu anlayışı öne çıkarılmaktadır. Çünkü mesleki faaliyetleri, rehberlik edilen ahlaki normları, pedagojik çalışmaları, öğrencilere ve meslektaşlara karşı tutumları şekillendiren öğretmen ahlakı öğrencilerin manevi ve ahlaki gelişimini belirleyen faktörlerin biridir. Hatta bir öğretmen, öğrenciler için ahlaki ve medeni kişisel davranışların ana örneği olamaz ise, eğitim programının etkililiğinden söz edilememektedir. Bu anlamda çocukların ruhunda değerlere hayat veren öğretmen değeri oluşturulması gerekmektedir. Buna ilave olarak öğretmenin sosyal statüsü ve maddi destek düzeyi önemli ölçüde artırılması önerilmektedir. Öğretmen toplumda saygın bir kişi haline gelmesi gerektiği hatta gençler için öğretmenlik prestijli meslek haline getirilmesi gerektiği savunulmaktadır (Danilyuk vd., 2009, s. 12; Starovoytova, 2014).

İşbirliği vurgusu ile öne çıkan sosyo-pedagojik ortaklık ilkesi modern koşullarda sosyal ve pedagojik ortaklıklar olmaksızın öğrencilerin manevi ve ahlaki gelişiminin tam anlamıyla sağlanamayacağını dile getirmektedir. Ulusal bir önem arz eden manevi ve ahlaki kişilik eğitimi sosyalleşme sürecinin aile, kamu kuruluşları, geleneksel Rusya dinleri temsilcileri, okul dışı eğitim faaliyetleri, kültür ve spor kurumları, kitle iletişim araçları gibi temel öznelerinin ortak hareket etmesini ve işbirliği yapmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan sosyo-pedagojik ortak uygulamalar, ulusal eğitim ideali ve temel ulusal değerler temelinde genel eğitim kurumlarının ve diğer sosyalleşme özneleri ile koordineli bir şekilde gerçekleşmesi gerekmektedir. Manevi ve ahlaki kişilik eğitimi alanında amacın gerçekleşmesi kültürlenme öznelerinin ortak programları ve uygulamaları ile mümkün olabileceği vurgulanmaktadır. Başka bir ifade ile manevi ve ahlaki kişilik eğitimi sosyalleşme sürecindeki öznelerin söz konusu süreç ile ilgilenmeleri halinde sonuç

alınabileceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda sosyo-pedagojik ortaklığın geliştirilmesi, devlet politikasının öncelikli alanlarından biri olduğu belirtilmektedir. (Balaşov, 2012, s. 358; Danilyuk vd., 2009, s. 12).

Bireysel-kişisel gelişim ilkesinin Rusya'da 1990'larda ulusal pedagojinin önceliği olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde de söz konusu ilke eğitimin en önemli görevlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Hatta bireysel-kişisel gelişimin manevi ve ahlaki kişilik eğitimi olmaksızın tam anlamıyla gerçekleşmeyeceği savunulmaktadır. Buna göre bir kimse, iyiyi kötüden ayırt etmiyorsa, yaşama, emeğe, aileye, diğer insanlara, topluma, vatana, ahlaki olarak kendini ortaya koyduğu ve kişiliğini geliştirdiği şeylere değer vermiyorsa özgür olduğu anlamına gelmemektedir. Bilimsel bilgiye ulaşmak ama iyilik konusunda cahil olmak, keskin akla sahip olmak ama kalbin sağır olması insan için bir tehdit olarak kabul edilmektedir. Bu durumun aynı zamanda kişisel gelişimi sınırladığı ve deforme ettiği ifade edilmektedir (Danilyuk vd., 2009, s. 13).

Manevi ve ahlaki kişilik eğitimi ile ilgili ders dışı, ders içi ve toplumsal yarara yönelik etkinliklerin bir bütünlük içerisinde gerçekleşmesi önem arz etmektedir. Bunun için tüm manevi ve ahlaki eğitim programlarının birbiri ile entegre edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda okullarda dini kültürün ve seküler yaşamın manevi temellerinin öğretilmesi önemlidir. Manevi ve ahlaki kişilik eğitimi içeriğinin temel ulusal değerler etrafında gruplandırılmasının bütünlüğün sağlanmasına katkı sunacağı ifade edilmektedir. Ayrıca temel ulusal değerlerin takdiminin bireye yöneltilen soru şeklinde formüle edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda pedagojik bir soruya dönüştürülen temel değerler üzerinde düşünmek eğitim görevi olarak değerlendirilmektedir. Üretilen soruları çözmek için öğrenciler, öğretmenler ve ebeveynlerin, manevi, kültürel ve sosyal yaşamın diğer özneleriyle birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Temel ulusal değerler ile ilgili üretilen her soruya farklı pencerelerden bakarak yaklaşılması önerilmektedir. Buna göre bir taraftan tarihsel birikimden istifade edilirken, diğer taraftan farklı etnik grupların ve din mensuplarının ulusal değerlerle ilgili çözümlerinden yararlanmak gerekmektedir. Sadece tarihi deneyim ve birikimle sınırlı kalmadan çağdaş yayın, kitle iletişim araçları, bilimsel disiplinler penceresinden de ulusal değerlerin anlamlandırılmasına odaklanılmalıdır. Ayrıca temel ulusal değerlerle ilgili sorular özellikle ulusal ve evrensel kültür-sanatın örnek şahsiyetleri ile ilişkilendirilerek çözümlenmelidir. Tüm eğitim paydaşları bu önerileri dikkate alarak hareket ederse ahlaki ve manevi kişilik gelişiminde bir bütünlük sağlanabileceği ifade edilmektedir. Buna ilave olarak sadece okullardaki programlarla manevi ve ahlaki kişiliğin kazanılması zor olduğundan paydaşların konuya farklı boyutlardan yardımcı olması beklenmektedir (Danilyuk vd., 2009, s. 13).

Sosyal talep ilkesine göre, manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin etkili olabilmesi bizzat çocuğun, ailesinin ve toplumun talebine bağlıdır. Zira sosyalleşme ve sosyal olgunlaşma, toplum sorunlarının çözümüne gönüllü olarak dahil olunmasıyla gerçekleşebilmektedir. Bunun yanında manevi ve ahlaki gelişim bu alandaki eğitimin belirli değerler hakkında bilgilendirmekle sınırlı kalmayıp ahlaki eylem için fırsatlar yaratması halinde amacına ulaşabilmektedir. Ayrıca manevi ve ahlaki kişilik eğitimi içerikleri güncel sosyal sorunlarla bağlantılı olduğunda öğrenci için anlamlı hale gelebilmektedir. Bu anlamda geleneksel ve kendini kanıtlamış çocuk ve gençlik hareketleri önemli bir sosyalleşme biçimi olarak değerlendirilmektedir (Danilyuk vd., 2009, s. 14).

Sonuç

Rusya devleti SSCB sonrası dönemde tüm alanlarda değişim ve dönüşüm süreci yaşamıştır. Gerek hayat felsefesinin değişmesi gerekse toplumdaki değişimler bazı sorunların acil çözümlenmesi gerektiğini somut olarak göstermiştir. Bu sorunlardan biri modern Rusya vatandaşının yetkinliği ve ulusal eğitim ideali nasıl şekillenmelidir sorusunun cevabı olmuştur. Başka bir ifade ile acil çözümlenmesi gereken sorunların başında eğitim politikaları sorunu gelmiştir. Çünkü SSCB sonrası dönem Rusya'nın temel birikimleri, gelenekleri ve değerlerinden arınmış bir idealin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ülke geleceği açısından tehlikeli olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar yasalar çerçevesinde söz konusu sorun çözümlenmeye çalışılsa da yeterli ölçüde başarı sağlanamamıştır. Bu noktada sorunun çözümü için eğitim sisteminin ve ideallerinin güncellenmesi gerektiği fark edilmiştir. Güncel yaşam gerçeklikleri Rusya devletinin tüm kurumlarını harekete geçirmiş, mevzuatlar ve bilimsel bilgiler ışığında ulusal eğitim ideali ve buna bağlı manevi ve ahlaki kişilik eğitimi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda manevi ve ahlaki kişilik eğitimi alanında devlet politikasının önceliklerini belirleyen kılavuz niteliğinde bir normatif belge geliştirilmiştir.

Kılavuz niteliğindeki "Rusya Vatandaşının Manevi ve Ahlaki Kişilik Eğitimi Konsepti" bir bütün olarak incelendiğinde ulusal eğitim idealini hayata geçirmenin güçlü bir aracı olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca konseptin geliştirilmesinde aktif rol alan kurumlar dikkate alındığında Rusya Federasyonunun manevi ve ahlaki kişilik eğitimi konusunu eğitimin tüm özneleri ile ortaklaşa çözmeyi arzuladığı açık bir şekilde fark edilmektedir. Rusya devleti geliştirdiği bu konsept ile vatandaşının manevi ve ahlaki kişilik eğitimini, ülke kalkınmasında, toplumun manevi birliğini inşa etmede ve birleştirici ahlaki değerleri geliştirmede, siyasi ve ekonomik istikrarı sağlamada kilit bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Rusya hükümeti manevi ve ahlaki eğitimi teşvik etmeye yönelik bazı adımlar atmıştır. Bunlardan biri okullarda geleneksel dinleri ve seküler etik konuları ayrı ayrı modül şeklinde oluşturulan "Din Kültürünü ve Seküler Etik" dersidir. Bununla manevi ve ahlaki kişilik geliştirilirken öğrencilerin dini olan ile dini olmayana fark etmeleri ve bu çeşitliliği bilinçli olarak anlamlandırması hedeflenmektedir.

Bununla birlikte konsepti ortaya çıkaran saikler ve konseptin içeriği düşüştü olan manevi ve ahlaki alana ilişkin devletin ciddi endişelerini de ifade etmektedir. Aynı zamanda konsept ulusal ve evrensel değerlere dayanan kapsamlı bir normatif belge niteliğindedir. Bu bağlamda Rus vatandaşlarının tüm sosyalleşme alanlarını özetleyerek sosyal etkileşimin öznelerini konseptin amacının gerçekleştirmeye çağırılmaktadır. Konseptte göre Rusya Federasyonu vatandaşının kişiliğini geliştirmeyi ve beslemeyi bir görev addetmektedir. Bu alandaki başarıyı okulun sosyal düzenine katkıda bulunan özel pedagojik koşulların yaratılması ile kolaylaşabileceği belirtilmektedir.

Rusya devleti açısından manevi gelişimini tamamlamış, yüksek ahlaklı ve kişilikli bireyler yetiştirmek devletin hem amacı hem de görevi sayılmaktadır. Bu amaç ve görevin gerçekleşmesinde manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin önemli bir rolü vardır. Manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin gelecek neslin kişisel gelişimine, sosyal ilişkilerine ve devlete yönelik sorumluluklarına katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Aynı zamanda bu katkılar manevi ve ahlaki eğitimin amaçları olarak formüle edilmektedir. Manevi ve ahlaki kişilik eğitiminin ilkeleri ise eğiticinin ahlaki örnekliliği, sosyo-pedagojik ortaklık, bireysel-kişisel gelişim, manevi ve ahlaki kişilik eğitimi programlarının bütünlüğü, eğitime yönelik toplumsal talep şeklinde tanımlanmaktadır. Tüm manevi ve ahlaki kişilik eğitimi organizasyonlarında, ders içi ve ders dışı faaliyetlerde bu ilkelerin dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir.

Kaynakça

- Altaş, N. (2022). *Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aniskin, V., & Şatrova, Y. (2018). Podgotovka Studentov Pedagogičaskogo Uniiversiteta k Realizatsii Kontseptsii Duxovno-Nravstvennoogo Razvitiya i Vspitaniya Liçnosti Graçdanina Rossii. *Azimut Nauçnih İsledovaniy: Pedagogika i Psihologiya*, 7(2), 30-35.
- Aydın, M. Z. (2012). Dünyada Din Eğitimi ve Öğretimi. İçinde R. Doğan & R. Ege (Ed.), *Din Eğitimi El Kitabı* (s. 233-265). Ankara: Grafiker Yayınları.
- Babataev, A. (2003). *SSCB Dönemi Kırgızistan'da Orta Öğretim Ders Kitaplarında Yer Alan Dini Terimlerin Değerlendirilmesi*. Ankara Üniversitesi.
- Balaşov, D. (2012). Puti Realizatsii "Kontseptsii Duhovno-Nravstvennogo Vaospitaniya i Razvitiya Liçnosti Graçdanina Rossii" v Obşebrazovatelnih Korrektsionnih şkolah I i II Vidov. *Sotsialno-Gumanitarnıye Znaniya*, 2, 358-364.
- Bayov, P. (2011). Ateizm i Ateisti v Sovremennoy Rossii. *Analitika Kulturologii*, 20, 124-130.
- Bazarkulov, S. (2003). *Bağımsızlık Öncesi Kırgızistan'da İlmi Ateizm Dersi*. Ankara Üniversitesi.
- Beyler, F. (2016). Rusya'da Medreseler ve İslami Eğitim-Öğretim Alanındaki Faaliyetleri Genel Bir Bakış. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4(7), 88-103.
- Canşen, E. (2011). Sovyetler Birliği'nden Rusya Federasyonu'na Doğru Değişimin Yan Etkileri. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 79-88.
- Danilyuk, A., Kondakov, A., & Tişkov, V. (2009). *Kontsepsiya Duhovno-Nravstvennogo Razvitiya i Vospitaniya Liçnosti Grajdanina Rossii*. Moskva: Prosveşenie.
- Danilyuk, A., Kondakov, A., & Tişkov Valeriy. (2010). Kontsepsiya Duhovno-Nravstvennogo Razvitiya i Vospitaniya Liçnosti Grajdanina Rossii. *Sotsialnaya Pedagogika*, 2, 5-15.
- Dualı, Ş. M. (2013). Rusya Federasyonu'nda Din Eğitimi Meselesi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, II (1), 219-245.
- Dualı, Ş. M. (2014). *Rusya'da Din-Devlet İlişkileri*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Eryomina, T. (2014). *Osnovi Svetskoy Etiki*. Kirov: İRO Kirovskoy Oblasti.
- Harisova, L. (2016). *Kontseptualnie Podhodi İzüçeniya Osnov İslamskoy Kulturi v Usloviyah Realizatsii Kursa "Osnovi Religioznih Kultur i Svetskoy Etiki*, 1(25), 517-521.
- Hull, J. (2004). "Demokratik Çoğulcu Toplumlarda Din Eğitimi Üzerine Genel Değerlendirmeler". *Din Öğretiminde Yeni Yöntem Arayışları Bildiri ve Tartışmalar*. 48-51. Ankara: MEB Yayınları
- İlyin, İ. (1996). *Sobraniya Sochineniy* (C. 1). Moskva: Russkaya Kniga.
- Jukova, O. (2011). Duhovno-Nravstvennoye Vospitanie Kak Edinaya Tsel Tserkvi i Gosudarstva. *Nauchno-Pedagogicheskiy Jurnal Vostochnoy Sibirii*, 1, 168-173.
- Kozyrev, T. (2005). Rusya Okullarında Din Eğitiminin Çağdaş Durumu ve Onun Mezheplerarası Modelinin Perspektifleri (Y. Kızılabdullah, Çev.). *AÜİFD*, 1, 215-221.
- Köylü, M. (2013). *Küresel Ahlak Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Köylü, M., & Turan, İ. (2014). *Karşılaştırmalı Din Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.

- Maslennikova, V. (2013). K Voprosu Realizatsii Kontseptsii Duhovno-Nravstvennogo Razvitiya i Vospitaniya Liçnosti Gracdanina Rossii. *Vestnik Kazanskogo Gosudarstvennogo Universiteta Kulturi i İskusstvo*, 4-2, 73-75.
- Mironov, K. (2014). Problema Kategoriy "Duhovnost" i "Nravstvennost" v Kontsetsii Dohovno-Nravstvennogo Razvitiya i Vospitaniya Liçnosti Gracdanina Rossii. *Studia Humanitatis*, 1-2, 21-27.
- Özdemir, M. (2021). "Posthuman Kavramının Çerçevesi ve Transhümanizm ve Posthümanizm Literatürlerinin Tarihçesi". M. Tekin & M. Özdemir (Ed.), *Transhümanizm&Posthümanizm Disiplinlerarası Bir Çalışma*. Ankara: Eski Yeni Yayınları.
- Solovyev, V. (2021). *Istoriya Rosii*. Moskva: RYA.
- Starovoytova, E. (2014). Oboznaçaniye Problemnogo Polya Praktičeskogo Vnedreniya Ponyatij o Bazovih Tsennostyah "Kontseptsii Duhovno-Nravstvennogo Razvitiya i Vospitaniya Liçnosti Gracdanina Rossii". *Sistema Tsennostey Sovremennogo Obşestva*, 38, 66-69.
- Sultıgova, R. (2022). *Traditsyonno-Kultıny Opt Duhovno-Nravstvennogo Vospitaniya Detey 6-10 Let Kak Sredstvo Povyşenie Nravstvennoy Vospitannosti Mladşih Şkolnikov*. İnguşkiy Gosudarstvennyy Universitet.
- Şadman, Z. (2019). *Rusya Federasyonu Okullarında İslâmî Din Eğitimi*. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Vladimirski, I. (2004). Imperiya (Noviy Vzglyad na Istoriyu Rossii i Mesto Rossii v İstorii). *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov*, 3, 175-177.
- Yıldırım, A., & Şimsek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yusufoğlu, A. E. (2019). İbrahim Bey Haydaroğlu'nun Dağıstan'daki Din Eğitimi Sürecine Katkıları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 287-303.
- Yusufoğlu, A. E. (2020). Geçmişten Günümüze Kuzey Kafkasya'da Din Eğitimi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 10, 79-103.
- Zakon ob Obrazovanii RF, N 273-F3 (2012).
- Zalutskaya, S., & Panina, S. (2015). Duhovno-Nravstvennoye Vospitanie Molodyeji – Osnovnaya Tsel Strategii Vospitaniya v Rossii. *Sborniki Konferentsiy Nits Sotsyosfera*, 43, 38-43.